

УДК 341.6

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2\(37\)-6](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2(37)-6)

ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Людмила Михайлівна Токарчук

доктор юридичних наук, доцент,

декан економіко-правового факультету,

професор кафедри цивільно-правових дисциплін

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2202-5300>

Зростаюча динаміка та результативність кодифікації міжнародного цивільного процесу є явищами, обумовленими об'єктивними закономірностями розвитку міжнародного співробітництва за усіма напрямками, що тягне за собою уніфікацію та еволюцію відповідних правових надбудов, у тому числі механізмів судового захисту. Уніфікація міжнародного цивільного процесу, так само як й зближення та гармонізація законодавства про цивільне судочинство стримується тим, що цивільний процес має виражений національний та консервативний характер, через що на перешкоді гармонізації можуть стати рівень праворозуміння у конкретній державі. Незважаючи на це, міжнародні організації та міждержавні об'єднання ввели у міжнародний правовий обіг значну кількість міжнародно-правових актів нормативного характеру та рекомендаційних документів з питань окремих процедур цивільного судочинства, визнання та виконання іноземних судових рішень, а також щодо взаємодопомоги у рамках цивільного процесу в питаннях, пов'язаних, зокрема, зі збиранням доказів та доведення судових документів до відома їх одержувачів. Як основа для гармонізації європейського законодавства про цивільне судочинство нещодавно були затверджені Модельні європейські правила цивільного процесу, що охоплюють весь цивільний процес, а також вирізняються цілісністю та виваженим ступенем адаптивності до національного права. У світлі євроінтеграційного курсу України, приведення законодавства України про цивільне судочинство із гармонізованими правилами цивільного процесу є неминучим, що викликає необхідність якнайшорішого їх наукового опрацювання, враховування під час застосування чинних положень законодавства України про цивільне судочинство та прийняття відповідних законодавчих рішень.

Ключові слова: гармонізація та уніфікація цивільного процесу, міжнародний судовий процес, Модельні європейські правила цивільного процесу, міжнародні-правові договори та рекомендаційні документи з питань цивільного процесу.

Tokarchuk Liudmyla. Problems aspects of codification of the international civil process

The growing dynamics and effectiveness of the codification of the international civil process are phenomena determined by the objective patterns of the development of manifold international cooperation entailing the unification and evolution of the relevant legal superstructures, including judicial protection mechanisms. The unification of the international civil process along with the convergence and harmonization of civil procedural law are hindered by the fact that the civil process has a pronounced national and conservative character, due to which the degree of legal expertise in a particular state can become an obstacle to harmonization. Despite this, international organizations and interstate associations have introduced a significant number of international legal acts of a normative nature and advisory documents on the issues of special procedures of civil proceedings, recognition and enforcement of foreign court decisions, as well as on mutual assistance within the framework of civil proceedings in issues related, in particular, to gathering evidence and bringing court documents to the attention of their recipients. Moreover, as a basis for the harmonization of European legislation on civil procedure, the Model European Rules of Civil Procedure have recently been approved, which cover the entire civil process and are characterized by integrity and a balanced degree of adaptability to national law. In the light of the European integration course of Ukraine, aligning the legislation of Ukraine on civil proceedings with these harmonized rules of civil procedure is inevitable, which makes it necessary to study them profoundly, as well as to take them into account when applying the current provisions of the legislation of Ukraine on civil proceedings and, eventually, to make relevant legislative decisions.

Keywords: harmonization and unification of civil procedure, international judicial procedure, international legal treaties and advisory documents on civil procedure, Model European Rules of Civil Procedure Model European Rules of Civil Procedure.

Уніфікація та гармонізація права є цілком органічними та дієвими відповіддями на виклики, пов'язаними з поживавленням та все більшим різноманіттям транскордонних зв'язків між приватними особами на тлі глобалізаційних та регіональних інтеграційних процесів. Вільний рух людей, товарів та капіталів потребує утвердження державами режиму максимального сприяння, який охоплює й забезпечення якомога більшого ступеня якості та передбачуваності регламентації тих чи інших форм взаємодії, що ускладнені іноземним елементом, й запровадження більш ефективних засобів правового захисту. Процес пошуку універсальних принципів та правил поведінки для належного упорядкування відносин між фізичними та юридичними особами, а також ефективних процесуальних форм примусового забезпечення їх дотримання та поновлення порушених прав є передумовою збільшення масиву багатосторонніх та інших міжнародно-правових

договорів відповідного спрямування, розгортання мережі інституцій позасудового врегулювання спорів та зростання запиту на інший інструментарій. Водночас, значним національним відбитком та усталеністю традицій характеризуються судові процедури, які використовуються для вирішення спорів про право цивільне, що певною мірою стримує їх уніфікацію та гармонізацію. Не сприяє зрушенням у цьому напрямі й те, що у цивільно-процесуальних відносинах нерідко фігурують суб'єкти господарювання з підприємницькою ініціативою, яка є головною рушійною силою змін та стандартизації правового поля, у тому числі, шляхом стимулювання держав до напрацювання шляхів зближення правил цивільного процесу шляхом їх систематизації на основі виокремлення найкращого світового досвіду. Слід зазначити, що сучасний етап кодифікації міжнародного цивільного процесу все ж ознаменувався значним прогресом, який має бути досліджений з оцінкою подальших перспектив розвитку систематизованого міжнародного цивільного процесу.

Ознайомившись з науковою літературою з тематики становлення та розвитку міжнародного цивільного процесу, констатуємо, що вона є якісним теоретико-правовим фундаментом для розуміння сутності, передумов та перспектив відповідних процесів. Зокрема, з-поміж українських та зарубіжних вчених, які доклались до опрацювання цих аспектів, можна згадати Б. Бурбанка, А. Кінг, І. О. Ізарову, О. С. Комарова. Водночас наукові напрацювання з питань кодифікації міжнародного цивільного процесу потребують подальшого доповнення та актуалізації.

Метою дослідження є визначення основних рушійних сил, результатів та перспектив кодифікації міжнародного цивільного процесу, а також її значення для України.

Розпочинаючи дослідження, зазначимо, що в його рамках можна керуватись достатньо поширеним у науковій спільноті визначенням міжнародного цивільного процесу як системи закріплених міжнародно-правовими договорами правових норм, які визначають порядок розгляду та вирішення цивільних справ з іноземним елементом (у вузькому розумінні), а також утверджені профільними міжнародними організаціями, гармонізовані та уніфіковані стандарти цивільного процесу, які не є обов'язковими для держав-учасниць цих міжнародних організацій, але призначені для їх використання як основи для вдосконалення національного законодавства про цивільне судочинство (у широкому розумінні).

Як відомо, ключовою передумовою для уніфікації міжнародного цивільного процесу та зближення й гармонізації законодавства про цивільне судочинство окремих держав є позитивний вплив налагодженого міжнародного судового співробітництва, а також значення однакового та передбачуваного порядку вирішення цивільних спорів, що ґрунтується на найбільш прогресивних процесуальних стандартах та практиках, для діяльності транснаціональних підприємств та інвестиційного клімату, так само як й для інших напрямів взаємодії між суспільствами на усіх рівнях. Більше того, як цілком влучно зауважила А. Кінг, юрисдикція зі сприятливою судовою процедурою може бути оптимальним місцем для розміщення у ньому бізнесу, якому притаманний ризик участі у багатьох судових процесах. Наприклад, штат Делавер, Сінгапур та Гонконг забезпечили собі економічне зростання, не в останню чергу, за рахунок розвитку такого бізнесу та процесуальне право відіграло у цьому важливу роль [1, с. 28–29].

Тобто зростаюча динаміка та результативність кодифікації міжнародного цивільного процесу є явищами, обумовленими об'єктивними закономірностями розвитку права на макрорівні. При цьому, слід зауважити, що процесам уніфікації та гармонізації міжнародного цивільного процесу притаманна деяка специфіка. Насамперед, за справедливим твердженням О. С. Комарова, подолання правових відмінностей є непростою справою, оскільки правопорядок у кожній державі відображає особливості її історичного формування та культурних традицій, рівень соціального й економічного розвитку в кожній окремо взятій країні. Більше того, процесуальне право є більш консервативною та негнучкою нормативною структурою у порівнянні з приватними правом. Це, природно, створює додаткові труднощі для уніфікації таких процесуальних норм, оскільки більш тісно пов'язані з національними особливостями окремої правової системи у порівнянні з нормами, які регулюють економічний обіг, який об'єктивно є більш транснаціональним за своїм змістом [2]. Також сама гармонізація принципів та правил цивільного процесу, як зазначила А. Кінг, може бути оманливою, адже у межах свободи розсуду, яку допускають формулювання багатьох цивільно-процесуальних норм, під час їх тлумачення в них може вкладатись різне розуміння. Зокрема, за прикладом, наведеним вченою, суддівська незалежність у державах загального права трактується інакше, ніж китайськими юристами, які можуть припускати, що суддівська незалежність може зводитись до свободи дотримання генеральної політичної лінії без втручання з боку місцевих політиків та чиновників. Все ж, на її думку, навіть за таких глибоких відмінностей праворозуміння, законодавці можуть погодитись із комплексом конкретних процесуальних правил, не зачіпаючи певних ціннісних та цивілізаційних аспектів [1, с. 3].

До систематизації та належного оформлення у міжнародно-правових документах, уявлення про шляхи оптимального врегулювання питань процедури розгляду та вирішення судами цивільних справ складались з сукупності багатьох процесів, пов'язаних з розвитком теорії та практики цивільного судочинства. Зокрема, у американській науковій думці неодноразово відзначалось, що міжнародний цивільний процес як цілісна

структурна одиниця формується навколо транснаціональних цивільних справ. Наголошувалось й на тому, що це твердження є перебільшенням, тоді як міжнародне цивільне судочинство являє собою процес схрещення, у рамках якого: 1) доктрина та зразки тлумачення й застосування норм процесуального права у національних судових справах використовуються як підґрунтя для здійснення судочинства у справах з іноземним елементом; 2) зростаючий масив практики транснаціонального цивільного судочинства стає основою для еволюційного вдосконалення доктрини та зразків тлумачення й застосування норм процесуального права, за допомогою яких розглядаються та вирішуються звичайні судові справи [3, с. 1456].

Як цілісне відгалуження міжнародного права міжнародний цивільний процес зароджувався у міжнародних організаціях, які спеціалізуються на прогресивній уніфікації, гармонізації та стандартизації міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу шляхом підготовки та/або видання міжнародно-правових договорів та документів рекомендаційного характеру. Ключовими та найбільш авторитетними міжнародними організаціями цього профілю, як відомо, є Міжнародний інститут уніфікації приватного права (UNIDROIT/УНІДРУА) та Гаазька конференція з міжнародного приватного права.

Зокрема, Гаазька конференція з міжнародного приватного права розробляє багатосторонні договори (конвенції) у різних сферах міжнародного приватного права, зокрема, міжнародного судового та адміністративного співробітництва, юрисдикції і визнання та виконання іноземних судових рішень. Водночас, робота конференції полягає не лише у розробці проектів конвенцій у сфері міжнародного приватного права, а й у сприянні кращому застосуванню чинних конвенцій (post-conventional service), а також співпраці з іншими міжнародними організаціями у галузі кодифікації міжнародного приватного права [4].

Основоположними багатосторонніми міжнародними договорами, які видані Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права та визначають міжнародно-правові зобов'язання держав щодо взаємодопомоги у рамках цивільного процесу та гармонізації правил цивільного судочинства, є конвенції з питань міжнародного цивільного процесу.

Зокрема, Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах від 1 липня 2019 р. запровадила уніфікований набір ключових правил щодо визнання і виконання судових рішень у цивільних або комерційних справах з метою сприяння ефективному визнанню і виконанню таких рішень. Цей міжнародний документ встановлює підстави для визнання та виконання судового рішення, встановлює перелік документів, що мають подаватись для вирішення цього питання, а також регламентує певні процесуальні аспекти. Зокрема, за положеннями ч. 1 ст. 7 Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах у визнанні або виконанні судового рішення може бути відмовлено, якщо, зокрема: 1) документ, на підставі якого порушено провадження або еквівалентний документ, який містить виклад основних елементів позову не був вручений відповідачу завчасно та у такий спосіб, щоб надати йому можливість організувати свій захист, або не був вручений відповідачу у запитуваній державі у спосіб, що є несумісним з основоположними принципами запитуваної держави стосовно вручення документів; 2) несумісність відповідного судового рішення із судовим рішенням між тими самими сторонами з того самого предмету; 3) визнання або виконання було б очевидно несумісним з публічним порядком запитуваної держави, включаючи ситуації, коли конкретне провадження, за результатами якого ухвалене судове рішення, було несумісним з основоположними принципами процесуальної справедливості цієї держави, та ситуації, пов'язані з порушенням безпеки або суверенітету цієї держави [5]. В основі міжнародного правового режиму судового співробітництва лежить також Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах від 18 березня 1970 р., яка закріплює основні організаційні та процесуальні засади звернення судів держав-учасниць цього міжнародного договору до компетентних органів інших держав-учасниць з судовим дорученням щодо отримання доказів або здійснення інших процесуальних дій [6]. На доповнення до того, на міжнародно-правовому рівні регулюються й питання вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних та комерційних справах. Встановлюючи порядок направлення й опрацювання прохань про вручення документів, Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах від 16 листопада 1965 р. закріплює деякі процесуальні правила, якими має керуватись національні суди держави-учасниці цього міжнародного договору. Зокрема, цей документ передбачає, що судове рішення не може бути винесено, поки не буде встановлено, що: а) документ був вручений у спосіб, передбачений внутрішнім правом запитуваної держави для вручення документів, складених у цій країні, особам, які перебувають на її території; а також б) документ був дійсно доставлений особисто відповідачеві або за його місцем проживання в інший спосіб, передбачений цією конвенцією, і що, в кожному з цих випадків, вручення або безпосередня доставка були здійснені в належний строк, достатній для здійснення відповідачем захисту (ст. 15 Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах) [7].

Таким чином, Гаазька конференція з міжнародного приватного права у підготовлених нею міжнародних договорах визначила міжнародно-правові зобов'язання держав щодо гармонізації правил цивільного

судочинства, що стосуються визнання та виконання іноземних судових рішень, а також щодо взаємодопомоги у рамках цивільного процесу у питаннях, пов'язаних, зокрема, зі збиранням доказів та доведення судових документів до відома їх одержувачів. Уніфікаційні зусилля цієї організації доповнюються діяльністю Міжнародного інституту уніфікації приватного права у сфері міжнародного цивільного процесу. Ця організація видала систематизаційні документи з охопленням не лише конкретних складових цивільного процесу, що мають значення для міжнародного співробітництва, а запропонувала ще й гармонізовану версію засад цивільного процесу, потенційна сфера застосування яких не обмежуються міжнародно-правовим контекстом.

Насамперед, зауважимо, що першим знаковим документом Міжнародного інституту уніфікації приватного права є Принципи та правила транскордонного цивільного процесу, видані ним спільно з Американським інститутом права у 2004 році. Як справедливо зауважив С. О. Комаров, у правовому документі сформульовані принципи цивільного процесу, які відображають найефективніші елементи змагального процесу у державах загального права та у державах континентального права із найбільш розвинутою системою цивільного судочинства. Принципи є зведенням фундаментальних положень процесуального права, наприклад, таких як: незалежність, неупередженість та кваліфікація суду та суддів (принцип 1); процесуальна рівність сторін (принцип 3); належне повідомлення учасників справи та їх право подати пояснення та докази (принцип 5). До принципів також включено загальні положення, що належать до структури судочинства, доказування, винесення судового рішення, його оскарження та наслідки, а також міжнародного судового співробітництва. У правилах транскордонного цивільного процесу, що ілюструють можливе застосування принципів, має місце приклад можливої деталізації та розвитку принципів під час імплементації у конкретну національну правову систему [2].

Фундаментальними зрушеннями у бік кодифікації міжнародного цивільного процесу характеризується й європейський правовий простір. Аналіз нормативно-правових актів та рекомендаційних документів, виданих європейськими інституціями, показує, що зближення принципів та правил цивільного процесу держав-членів Європейського Союзу є одним з пріоритетних напрямів його правової політики, до якого це міждержавне об'єднання послідовно просувається, оформлюючи поточні результати конвенціями з імперативними норми, якими мають керуватись національні суди під час розгляду та вирішення цивільних справ, а також узагальненими матеріалами, які відображають результати поступу до формування загальноєвропейського цивільного процесу. Ці законодавчі нововведення мають для України особливий як теоретичний, так й практичний інтерес у світлі її євроінтеграційного курсу, який супроводжується масштабними підготовчими правовими заходами. Зокрема, 28 лютого 2023 р., Кабінет Міністрів України схвалив постанову щодо проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (*acquis* ЄС). Цей документ визначає організацію проведення оцінки адаптації законодавства України до права ЄС (селф-скринінг) і виявлення невідповідностей та прогалин, які необхідно усунути для підготовки України до переговорів про вступ до ЄС [8].

За підсумками дослідження процесу формування європейського цивільного процесу, І. О. Ізарова, насамперед підкреслила значення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики її тлумачення й застосування Європейським судом з прав людини. Також, вчена звернула увагу на те, що однією з передумов створення єдиного європейського правового простору є конвенційний механізм визнання та виконання судових рішень, оскільки в умовах спільного ринку більш ефективним виявився регламентний порядок регулювання цих відносин. Як зауважила вчена, у результаті проведення останніх реформ вступив в дію Регламент (ЄУ) № 1215/2012 від 12 грудня 2012 р. (Брюссель I recast), відповідно до якого транскордонні рішення підлягатимуть автоматичному виконанню на всій території ЄС, тобто запроваджується загальна процедура виконання судових рішень і скасовується процедура екзекватури для виконання рішень, ухвалених судами держав-членів ЄС [9, с. 75–77]. На доповнення до того, для підвищення ступеня доступності та ефективності правосуддя для європейських громадян та бізнесу була запроваджена спеціальна європейська процедура вирішення малозначних спорів (Регламент (ЄС) № 861/2007), а також порядок сплати за судовими рішеннями у справах, що випливають з безспірних вимог про відшкодування шкоди (Регламент (ЄС) № 1896/2006). Крім того, для більш якісного впорядкування обміну судовими та позасудовими документами, а також процедурних питань судової взаємодопомоги на регіональному рівні був затверджений відповідний профільні регламент (2020/1784 та 2020/1783) [10].

Відзначаючи охоплення спільним надбанням європейського правового простору все більшого обсягу транскордонних аспектів цивільного судочинства та включення до нього судових процедур розгляду окремих категорій цивільних справ, особливу увагу привертає те, що Міжнародний інститут уніфікації приватного права та Європейський інститут права (European Law Institute) у 2020 році схвалили Модельні європейські правила цивільного процесу (Model European Rules of Civil Procedure) з офіційними коментарями до них як основу для гармонізації законодавства про цивільне судочинство.

У Європейських правилах цивільного процесу відображене прагнення їх розробників дотримуватись правильного балансу між зосередженням на найбільш важливих частинах цивільного процесу, обираючи різний ступінь деталізації регуляторних положень. Він є відносно високим у більшості частин правил, які стосуються взаємодії між судом та сторонами у справі й між самими сторонами (частини 3-4), а також тих, які пов'язані з доказами (частина 7). Натомість, цілком виправданим є низький ступінь деталізації правил про порядок перегляду судових рішень (частина 9) та про процесуальні витрати (частина 12). Перша частина правил містить найбільш загальні принципи правосуддя та цивільного процесу та супроводжується керівництвом з їх тлумачення. Частини 3-8 містять детальні правила для провадження у першій інстанції: спільне ведення справ сторонами та судом, належне сповіщення учасників справи та вручення судових документів, ефективні способи захисту, підготовче провадження до остаточного слухання, доступ до інформації та збір доказів, судові рішення та їхні правові властивості. Європейські правила цивільного процесу позитивно вирізняються, серед іншого, й тим, що вони є цілісними та у них немає внутрішніх суперечностей. При цьому, вони є гнучкими та адаптуються до особливостей обставин конкретних справ. Також, слід зауважити, що у правилах упроваджений підхід щодо їх співвідношення зі спільним правовим надбанням (*acquis communautaire*) ЄС, згідно з яким вони замінюють чинні законодавчі акти спільного надбання повністю, залишаючи можливість лише для застосування окремих організаційних положень цих законодавчих актів [11, с. 7–27].

За підсумками дослідження окремих аспектів проблематики кодифікації міжнародного цивільного процесу, насамперед, зауважимо, що зростаюча динаміка та результативність кодифікації міжнародного цивільного процесу є явищами, обумовленими об'єктивними закономірностями розвитку міжнародного співробітництва за усіма напрямками, що тягне за собою уніфікацію та еволюцію відповідних правових надбудов, у тому числі механізмів судового захисту. Уніфікація міжнародного цивільного процесу, так само як й зближення та гармонізація законодавства про цивільне судочинство стримується тим, що цивільний процес має виражений національний та консервативний характер, через що на перешкоді гармонізації можуть стати рівень праворозуміння у конкретній державі. Незважаючи на це, міжнародні організації та міждержавні об'єднання ввели у міжнародний правовий обіг значну кількість міжнародно-правових актів нормативного характеру та рекомендаційних документів з питань окремих процедур цивільного судочинства, визнання та виконання іноземних судових рішень, а також щодо взаємодопомоги у рамках цивільного процесу у питаннях, пов'язаних, зокрема, зі збиранням доказів та доведення судових документів до відома їх одержувачів. Більше того, як основа для гармонізації європейського законодавства про цивільне судочинство нещодавно були затверджені Модельні європейські правила цивільного процесу, які охоплюють увесь цивільний процес, а також вирізняються цілісністю та вираженим ступенем адаптивності до національного права. У світлі євроінтеграційного курсу України, приведення законодавства України про цивільне судочинство із гармонізованими правилами цивільного процесу є неминучим, що викликає необхідність якнайшорішого їх наукового опрацювання, враховування під час застосування чинних положень законодавства України про цивільне судочинство та прийняття відповідних законодавчих рішень.

Література:

1. King, S. Global Civil Procedure. *Harvard International Law Journal*. 2022. Vol. 62, Issue 1. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3652731> (дата звернення: 3 березня 2023 р.).
2. ALI/UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure. Cambridge University Press. 2011. 194 p.
3. Burbank, B. (1991). The World in Our Courts. *Michigan Law Review*. 1221. https://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/1221 (дата звернення: 3 березня 2023 р.).
4. Що таке Гаазька конференція з міжнародного приватного права? Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/scho-take-gaazka-konferentsiya-z-mijnarodnogo-privatnogo-prava> (дата звернення: 3 березня 2023 р.).
5. Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах : міжнародний документ від 2 липня 2019 р. Дата оновлення: 1 липня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19#Text (дата звернення: 3 березня 2023 р.).
6. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах : міжнародний документ від 18 березня 1970 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU70017> (дата звернення: 3 березня 2023 р.).
7. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах: міжнародний документ від 16 листопада 1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_890#Text.
8. Уряд запустив селф-скрінинг адаптації законодавства України до права ЄС. Урядовий портал. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zapustyv-self-skrinyh-adaptatsii-zakonodavstva-ukrainy-do-prava-ies> (дата звернення: 3 березня 2023 р.).

9. Ізарова І. О. Цивільний процес європейського союзу: проблеми визначення. *Право і суспільство*. 2015. № 5(3). С. 74–79. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5\(3\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5(3)_16) (дата звернення: 3 березня 2023 р.).
10. Bux, U., Maciejewski, M. (2022). Judicial cooperation in civil matters. *Fact Sheets on the European Union*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/154/judicial-cooperation-in-civil-matters> (дата звернення: 3 березня 2023 р.).
11. European Law Institute / UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure of 2020. 509 p. URL: <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/eli-unidroit-rules/200925-eli-unidroit-rules-e.pdf> (дата звернення: 3 березня 2023 р.).

References:

1. King, S. (2020). Global Civil Procedure. *Harvard International Law Journal*. Vol. 62, Issue 1. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3652731> 1 (Accessed: 3 березня 2023 р.).
2. UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure. Cambridge University Press. 2011. 194 с.
3. Burbank, B. (1991). The World in Our Courts. *Michigan Law Review*. 1221. https://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/1221 (Accessed: March 3, 2023 p.).
4. Ministry of Justice of Ukraine (2023). Shcho take Haazka konferentsiia z mizhnarodnoho pryvatnoho prava [What is the Hague Conference on Private International Law?]. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/m/scho-take-gaazka-konferentsiya-z-mijnarodnogo-privatnogo-prava> [in Ukrainian]
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2019). Konventsiiia pro vyznannia ta vykonannia inozemnykh sudovykh rishen u tsyvilnykh abo komertsiiynykh spravakh [Convention on recognition and enforcement of foreign judgments in civil or commercial cases adopted of 2 July 2019]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19#Text [in Ukrainian]
6. Konventsiiia pro otrymannia za kordonom dokaziv u tsyvilnykh abo komertsiiynykh spravakh [Convention on obtaining evidence abroad in civil or commercial cases adopted of 18 March 1970]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU70017> [in Ukrainian]
7. Verkhovna Rada of Ukraine (1965). Konventsiiia pro otrymannia za kordonom dokaziv u tsyvilnykh abo komertsiiynykh spravakh [Convention on the service abroad of judicial and extrajudicial documents in civil or commercial cases adopted of 16 November 1965]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_890#Text [in Ukrainian]
8. Government portal (2023). Uriad zapustyv self-skrinyh adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do prava YeS [The government launched a self-screening of the adaptation of Ukrainian legislation to EU law]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zapustyv-self-skrinyh-adaptatsii-zakonodavstva-ukrainy-do-prava-ies> [in Ukrainian]
9. Izarova, I. O. (2015). Tsyvilnyi protses yevropeiskoho soiuzu: problemy vyznachennia [The civil process of the European Union: problems of definition]. *Pravo i suspilstvo*. № 5(3). С. 74–79. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5\(3\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5(3)_16) [in Ukrainian]
10. Bux, U., Maciejewski, M. (2022). Judicial cooperation in civil matters. *Fact Sheets on the European Union*. Retrieved from: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/154/judicial-cooperation-in-civil-matters> (Accessed: March 3, 2023 p.).
11. European Law Institute / UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure of 2020. 509 p. Retrieved from: <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/eli-unidroit-rules/200925-eli-unidroit-rules-e.pdf> (Accessed: March 3, 2023 p.).